

СУТНІСТЬ ФЕНОМЕНУ «БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ» В КОНТЕКСТІ ОСВІТНІХ РИЗИКІВ І ЗАГРОЗ

THE ESSENCE OF THE PHENOMENON OF “HUMAN SECURITY” IN THE CONTEXT OF EDUCATIONAL RISKS AND THREATS

Стаття присвячена проблемі безпеки людини в концепті національної безпеки України. Метою статті було висвітлення сутності феномену «безпека людини» в умовах освітніх ризиків і загроз. Для реалізації поставленої мети було проаналізовано підходи до розуміння понятійного змісту категорій «безпека людини», «безпека особи» та визначено їх характерологічні особливості на фоні сучасних подій, зокрема: воєнної агресії російської федерації, епідемії, техногенних катастроф, соціально-економічних негараздів, стрімкого зниження рівня здоров'я підростаючого покоління, демографічної кризи тощо. Розкрито сутність феномену «безпека людини», що являє собою неодмінно стабільний стан фізичної, соціальної, психологічної і моральної захищеності особи від різного роду небезпек, загроз, шкідливих впливів, що передбачає збереження всіх сил людського організму для задоволення особистісних потреб в майбутньому. Розглянуто феномен «безпека людини» через несприятливі умови, що можуть впливати на людину, та характеризуються викликами як загрозливими обставинами; ризиками, як можливостями для виникнення небажаних наслідків у діяльності людини; небезпеками, як усвідомлення можливої шкоди для суб'єкта діяльності; загрозами, як конкретними формами небезпеки, що викликані цілеспрямованою ворожою діяльністю зовнішніх сил. Досліджено освітні виклики, ризики і загрози для всіх учасників освітнього процесу в умовах сьогодення та висвітлено взаємозв'язок між існуючими загрозами та їх впливом на стан фізичного, психічного, соціального і духовного здоров'я суб'єктами освітньої діяльності. Проаналізовано модель необхідної безпеки в освіті, що характеризується фізичним, психологічним та екологічним захистом, що забезпечує створення умов для якісного життя і здоров'я суб'єктів освітньої діяльності, створення середовища поваги, розуміння і підтримки, врахування вимог до безпечного просторового облаштування.

Ключові слова: безпека людини, освітні виклики, освітні ризики, освітні загрози, психологічна безпека, інформаційна безпека, фізична безпека.

The article is devoted to the problem of human security in the concept of national security of Ukraine. The purpose of the article is to highlight the essence of the phenomenon of “human security” in the context of educational risks and threats. To achieve this goal, the author analyzes approaches to understanding the conceptual content of the categories “human security” and “personal security” and identifies their characteristic features against the background of current events, in particular: military aggression of the Russian Federation, epidemics, man-made disasters, socio-economic problems, rapid decline in the health of the younger generation, demographic crisis, etc. The author reveals the essence of the phenomenon of “human security”, which is a necessarily stable state of physical, social, psychological and moral protection of a person from various kinds of dangers, threats, harmful influences, and which implies preservation of all the forces of the human body to meet personal needs in the future. The author considers the phenomenon of “human security” through adverse conditions that can affect a person and are characterized by challenges as threatening circumstances; risks as opportunities for undesirable consequences in human activity; dangers as awareness of possible harm to the subject of activity; threats as specific forms of danger caused by the purposeful hostile activity of external forces. Educational challenges, risks and threats for all participants in the educational process in the current conditions are researched and the relationship between the existing threats and their impact on the state of physical, mental, social and spiritual health of the subjects of educational activity is highlighted. The author analyzes the model of necessary security in education, characterized by physical, psychological and environmental protection, which ensures the creation of conditions for the quality of life and health of educational subjects, the creation of an environment of respect, understanding, and support, and the consideration of requirements for safe spatial arrangement.

Key words: human security, educational challenges, educational risks, educational threats, psychological security, information security, physical security.

УДК 37.014:351.862.2
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/67.1.47>

Науменко Н.В.,
канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри здоров'я людини,
реабілітології і спеціальної психології
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди

Постановка проблеми. Наказом Президента України від 14 березня 2020 року про Стратегію національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» пріоритетним завданням визначено збереження людини, її життя і здоров'я, як найвищі соціальні цінності демократичного суспільства [1]. У Конституції України, наголошено про зобов'язання держави гарантувати різні аспекти безпеки суспільства, включаючи воєнну, громадську, економічну, інформаційну, екологічну, демографічну та кібербезпеку. Концепції економічної, соціальної, національної безпеки знайшли

своє широке відображення в нормативно-правових документах України. Проте, як окрема концепція, «безпека людини» не отримала окремого визначення в юридичному полі.

Захист прав та безпеки людини може включати в себе різні аспекти, такі як правовий захист, охорона здоров'я, соціальний захист, освіта, культура та інші сфери, що впливають на загальний добробут і безпеку індивіда в суспільстві. Безпека людини може розглядатися як комплексна та багатомірна концепція, що охоплює різні аспекти життя і діяльності особистості.

Перебудова шкільної освіти в Україні, зокрема початкової школи, вносить нові корективи до організації освітнього простору як динамічної системи, яка змінюється під впливом суспільних змін і створює умови для гармонійного розвитку підростаючого покоління. На фоні сучасних подій, зокрема: воєнна агресія російської федерації, епідемії, техногенні катастрофи, соціально-економічні негаразди тощо, виникає потреба у рекомендаціях щодо створення оптимального освітнього середовища, в якому ключовими є психологічне благополуччя та безпека всіх суб'єктів освітньої діяльності. Законом України «Про освіту» визначено сутність «безпечного освітнього середовища» через «сукупність умов у закладі освіти, що унеможливають завдання фізичної, майнової та/або моральної шкоди учасникам освітнього процесу» [12].

Освітня система, як ключовий соціальний інститут у формуванні та розвитку підростаючого покоління, має велику відповідальність у вирішенні питань здоров'я дітей та підлітків, займаючи особливе місце у сфері здоров'язбереження. Шкільна освіта в системі загальної освіти стикається із освітніми ризиками, які призводять до погіршення стану здоров'я дітей на кожному етапі навчання. Відповідно, зменшення негативного впливу цих ризиків стає важливим завданням для кожного освітнього закладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про значний інтерес науковців до проблеми «безпеки людини». З різних аспектів цю категорію досліджували Д. Беззубов, О. Боднар, О. Борисова, А. Булейко, М. Воротнюк, В. Дем'янчук, О. Дзьобань, І. Корж, Л. Коженефски, А. Кудрявцев, Н. Мітіна, І. Риженко, А. Степаненко, В. Тихий, Г. Ткачук, В. Шаблистий тощо.

Наукові розвідки В. Мельника підтверджують наші думки про те, що «безпека особи» є невідмінним стабільним станом захищеності особи від різного роду небезпек, загроз, шкідливих впливів та збереження при цьому її людського ресурсу та здатності до життєдіяльності в усіх сферах суспільного життя [9].

Л. Шевченко і А. Дем'яненко, характеризуючи «безпеку людини», наголошують на її безпечному та вільному виборі, що має гарантувати збереження всіх сил організму людини для задоволення особистісних потреб в майбутньому [2].

В. Тихий обґрунтував феномен «безпеки людини» через суб'єктивні стани захищеності людини, зокрема: фізичну, соціальну, психологічну і моральну [13].

Досліджуючи категорію «безпеки», Г. Ткачук в її змісті виділила понятійні характеристики, що пояснюють безпеку як стан, властивість, відсутність будь-яких загроз і небезпек, гарант, взаємодію, результат і якісно новий рівень розвитку [14].

Аналіз наукових досліджень вказує на міждисциплінарність у визначенні феномену «безпеки людини», що представлено у працях соціологів, політологів, філософів, психологів, екологів, правознавців тощо. Науковці розглядають безпеку людини через дослідження національної безпеки [11], задоволення індивідуальних потреб [4], умов існування та функціонування людини [8], стану захищеності, небезпеки [6] тощо.

Цінним є дослідження І. Коржа, який категорію «безпеки людини» розглядав через призму несприятливих умов, що впливають на людину, як цілісну систему. Науковець виділив виклики, як певні обставини, що несуть загрозу для ефективної життєдіяльності людини; ризики, як можливості для виникнення небажаних наслідків у діяльності людини; небезпеки, як усвідомлення можливої шкоди для суб'єкта діяльності; загрози, як конкретна форма небезпеки, що викликана цілеспрямованою ворожою діяльністю зовнішніх сил [7].

Як бачимо, головним завданням забезпечення безпеки людини є її захист на конкретно соціальному і суспільному рівні. Особливо значущим є питання безпеки дітей, оскільки діти стають як суб'єктами, так і об'єктами системної дискримінації, що посилюється в сучасних умовах. Збройні конфлікти негативно впливають не тільки на функціонування сімей загалом, а й на здатність задоволення основних потреб дітей, їхній розвиток і психологічний стан. Тому метою освіти, як важливого соціального інституту в розвитку дитини, є підготовка молодого покоління до активного життя в умовах мінливого, загрозливого середовища, та виявлення, аналіз, профілактика і запобігання можливим негативним впливам на життя і здоров'я дітей.

Мета статті полягає у висвітленні сутності феномену «безпеки людини» в умовах освітніх ризиків і загроз.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку суспільства під впливом загроз – воєнних, епідеміологічних, техногенних, інформаційних, екологічних, що визначають специфіку діяльності людини в соціально-політичній, економічній, освітній сферах, виникає потреба в оновленні змісту освіти з метою захисту і збереження життя і здоров'я підростаючого покоління. На жаль, у міжнародних і національних правових документах рідко зустрічається визначення поняття освітньої безпеки, а також безпеки дитини та педагога в рамках освітніх установ. Тому доречним є розгляд безпеки в освіті через характеристику освітніх викликів, ризиків, загроз і небезпек.

Л. Петько освітні виклики XXI століття в умовах демографічної кризи в країні розглядає в контексті соціальних і освітніх аспектів. Науковець характеризує освітнє сьогодення через значне перевантаження змісту навчальних дисциплін та низький

рівень формування необхідних для життя умінь і навичок, зниження якості освіти, невідповідність економічним потребам, зниження конкурентноздатності українських фахівців на глобальному ринку праці [10].

Повномасштабне вторгнення росії на територію України спричинило появу нових викликів для суспільства, в тому числі освітніх, зокрема: знищення закладів освіти, масова міграція дітей і педагогів, дистанційна форма навчання, скорочення фінансування освітніх установ, зниження кадрового потенціалу, вибір дітьми закладів освіти не на користь українських, академічна недоброчесність тощо. Зазначені освітні виклики підсилюються глобалізаційними викликами для освітньої галузі України, що лежать в площині Цілей Сталого Розвитку, де освіта визначається як важливий соціальний інститут світового розвитку людства та є ключовим елементом економічного успіху країни [5]. В умовах глобалізаційних процесів викликами для української системи освіти є невідповідність нормативно-правовою бази для забезпечення якісної освіти, що є далекою від світових стандартів; фінансова неспроможність держави забезпечити розвиток освітніх напрямків, що на сьогодні є пріоритетними в глобальному світі.

Для вирішення зазначених завдань дослідники О. Ярова, О. Ляшенко, О. Савченко, О. Топузов та ін. наголошують на розширенні автономії закладів освіти, впровадженні індивідуалізованого практико-орієнтованого навчання, активізацію міжпредметних зв'язків, зміні системи оцінювання навчальних досягнень учнів відповідно до світових стандартів, впровадженні формульованого оцінювання, що має на меті врахування індивідуальних особливостей дітей, їхніх потреб і інтересів та сприяє навчальній мотивації; організації сприятливого освітнього середовища, що унеможливорює психологічну напругу, стрес і сприяє розвитку дитячої креативності.

Серед представлених освітніх викликів загрозою для українського суспільства є збільшення кількості дітей, які потребують постійної або додаткової психолого-педагогічної підтримки, індивідуалізації і диференціації навчання, та неготовність педагогів здійснювати такий супровід в шкільних закладах освіти, що визначає необхідність перегляду професійної підготовки майбутніх учителів, акцентуючи увагу на психолого-педагогічний і соціальний аспект професійної освіти.

Концептуальні засади Нової української школи, що також є освітнім викликом, визначають професійну діяльність вчителів з позиції взаємодії на основі педагогіки партнерства, використання ресурсів інформаційного простору, зміну ролі педагога в освітньому середовищі на консультанта, модератора, супервайзера, коуча, тьютора, фасилітатора, що дозволяє створити безпечний

освітній простір для дитини на засадах довіри, взаємодопомоги і взаємодії.

Дистанційна освіта, що впроваджена в Україні на початку пандемії COVID-19 і подовжена в умовах воєнного стану, сприяла появі нових освітніх викликів, зокрема: труднощі сприйняття інформації учнями в дистанційному форматі, зниження якості освітніх послуг, відсутність підтримки батьків, нестабільність інтернету, збільшення фізичного і психологічного навантаження на всіх учасників освітнього процесу, низький рівень самоорганізації і мотивації учнів, зменшення соціального спілкування.

Отже, зазначені освітні виклики характеризуються ймовірністю появи несприятливих і небажаних наслідків в освітній галузі, тому вимагають нових підходів та умов для реалізації педагогічних завдань без загрози для життєдіяльності та здоров'я учасників освітнього процесу, що, в свою чергу, може спричинити появу відповідних ризиків.

Цінним для нашого дослідження є висвітлення освітніх ризиків науковцем Н. Черненко, яка зробила їх розподіл за категоріями: управлінські, що пов'язані з неефективним плануванням діяльності освітнього закладу, необґрунтованим впровадженням інноваційних технологій, не правильним прийняттям рішень; інформаційно-комунікаційні, що пов'язані з різного роду небезпеками впровадження інформаційно-комунікаційних технологій; соціокультурні, що характеризуються деструктивних проявів у поведінці учасників освітнього процесу; навчально-методичні, що пов'язані зі зниженням якості освітніх послуг за рахунок невідповідності навчально-методичного забезпечення сучасним вимогам [15].

Можемо зазначити, що сучасні освітні й інформаційні процеси здебільшого характеризуються психологічним аспектом безпеки суб'єктів освітньої діяльності, що включає в себе інформаційне, емоційне, енергетичне та соціально-рольове перевантаження і визначає перевантаження людських ресурсів учасників освітнього процесу, відсутність індивідуалізації навчання з метою збереження і зміцнення всіх складових здоров'я учнів.

Поряд з визначенням освітніх ризиків важливо вказати на їх можливий вплив на учасників освітнього процесу. В цьому контексті важливим є акцентування уваги на проблемі погіршення здоров'я дітей та підлітків. Сьогодні у сфері освіти характеризується наявними протиріччями: з одного боку спостерігається зростання кількості дітей, які з раннього віку отримують освіту через збільшення різних типів освітніх закладів, впровадження інноваційних технологій та методик навчання, але з іншого боку, маємо поширення соматичних і психофізичних захворювань серед дітей та зниження якості освіти.

Захист здоров'я в освітньому процесі не обмежується лише зміцненням фізичного здоров'я учнів. Така діяльність включає в себе підтримку психічного, духовного і соціального благополуччя дітей за умови створення спеціальної атмосфери в закладах освіти та забезпечення безпечних умов для навчання та виховання підростаючого покоління.

Таким чином, науковий аналіз проблеми «безпека людини» в умовах освітніх ризиків і загроз дозволив визначити її категорії, зокрема: фізичну, соціальну, екологічну, економічну, інформаційну та психологічну.

Ми погоджуємося з Ю. Бойчуком, який, характеризуючи модель необхідної безпеки в освіті, розглядає її як фізичний захист, психологічний та екологічний захист. За для фізичного захисту науковець наголошує на необхідності створення умов, що необхідні для забезпечення життя і здоров'я суб'єктів освітньої діяльності. Психологічний захист, на думку науковця, досягається завдяки створенню в освітньому просторі середовища поваги, розуміння і підтримки. Умовою екологічного захисту є врахування вимог до безпечного просторового облаштування [3].

Тож, безпека людини в освіті передбачає організацію педагогічних умов, що спрямовані на використання здоров'язбережувальних, розвивальних і особистісно-орієнтованих технологій навчання; організацію сприятливих умов для дозвільної діяльності та раціонального розподілу навчального навантаження школярів, включаючи рівні навчального навантаження як під час уроків, так і в позаурочний час, а також обсяги домашніх і самостійних робіт.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, характеризуючи сутність феномену «безпека людини» в умовах освітніх ризиків і загроз, важливим є визначення освітніх викликів, ризиків, загроз і небезпек, що визначають її зміст. Розуміння загрозливих станів для суб'єктів освітнього процесу на сучасному етапі розвитку освіти і суспільства в цілому дає можливість унеможливити негативний вплив цих процесів на стан здоров'я та ефективність освітньої діяльності педагогів і учнів. Так, з метою забезпечення сприятливих умов для навчання, потребує перегляду зміст професійної підготовки майбутніх учителів, формування професійних компетентностей та розвиток особистісних якостей майбутніх фахівців, що спрямовані на підтримку та збереження фізичного, психічного, соціального і духовного здоров'я підростаючого покоління. Разом з цим, обов'язковою умовою є професійна підготовка педагога нової генерації, який здатний діяти в ситуаціях невизначеності, приймати виважені рішення, усвідомлюючи негативні наслідки для безпеки своєї та учнів, прагне до самовдосконалення, саморозвитку та саморефлексії.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Безпека людини – безпека країни : Указ Президента України від 14 верес. 2020 р. № 392/2020 URL: <https://fisu.gov.ua/download/activity/ukaz-strateg-nats-bezpeky.pdf>
2. Безпека людського розвитку в правовій, соціальної державі : монографія / за ред. Л. С. Шевченко. Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого», 2013. 850 с.
3. Бойчук Ю., Мірошніченко О. Концептуальні засади безпеки в освіті *Джерело педагогічних інновацій. Безпечна освіта*. 2023. Вип. № 1 (41). С. 13. URL: https://znayshov.com/News/Details/dzherelo_pedahohichnykh_innovatsii_1_2023
4. Дацків Р. М. Економічна безпека у глобальному вимірі. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. № 7 (37). С. 145.
5. Заблоцька А. Глобалізаційні виклики для української освіти як однієї з цілей сталого розвитку. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2019. № 4 (56). С. 109. URL: <https://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/243/275>
6. Корж І. Безпека: методологічні підходи до поняття [Електронний ресурс]. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. Т. 38, вип. 4. С. 68–72. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/68-72_11.pdf
7. Корж І. Ф. Адміністративно-правове регулювання відносин у сфері державної безпеки України : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2013. С. 18–19.
8. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства : монографія. Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2011. С. 19.
9. Мельник В. О. Безпека особи як категорія політичної науки та суспільно-політичне явище. *Політична наука в Україні: стан і перспективи* : матеріали Всеукр. наук. конф. (Львів, 10–11 трав. 2007 р.). / укл.: М. Поліщук, Л. Скочиляс, Л. Угрин. Львів : ЦПД, 2008. 308 с. URL: http://postua.info/vitali_melnyk.htm
10. Петько Л. В. Виклики XXI століття для освітнього простору України. *Наукові праці* [Черномор. нац. ун-ту ім. Петра Могили]. 2017. Т. 303, вип. 291. С. 13. (Педагогіка). URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/18644/Petko%20LV,%202017,%20Mykolaiv.pdf?sequence=1>
11. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
12. Про освіту : Закон України (із змінами, внесеними згідно із Законам ...) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n2190>
13. Тихий В. П. Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення, види. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2 (85). С. 31–46.
14. Ткачук Г. Ю. Підходи до сутності наповнення категорії «безпека». *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. 2014. № 2. С. 178–184. (Економічні науки).
15. Черненко Н. М. Аналіз та класифікація вірогідних ризиків у галузі освіти. *Наука і освіта*. 2014. № 7. С. 179–183. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2014_7_44.